

зменшення частоти співпадань їх позицій стосовно перспектив розвитку військової сфери держави, громадянами якої вони являються.

Слід додати, що перебуваючи у постійному русі, суспільство зазнає відповідних соціальних змін, що пов'язані з переходом соціальних явищ, їхніх елементів і структур, зв'язків, взаємодії та відносин з одного стану до іншого. Проте, соціальні зміни можуть привести до розвитку суспільства та його структурних елементів, а можуть і не привести. Суттєвого значення набуває напрямок, в якому ці зміни відбуваються. Такі зміни відбуваються як на мікрорівні, тобто пов'язані з більш або менш суттєвою зміною положення чи ролі окремої особи, так і на макрорівні, тобто пов'язані з певними змінами всередині цілих соціальних груп чи спільнот, в цілому в суспільстві чи на міжнародній арені, що не може не позначатися на соціальному факторі воєнної могутності.

Сьогодні, об'єктивно існує нагальна потреба соціальних груп, суспільства, держави, як для власного збереження і розвитку, так і для збереження життєво важливих об'єктів і цінностей; зростаюча уразливість людей і життєво важливих об'єктів за умов відсутності такої системи; широке коло надзвичайних загроз, яким повинна протидіяти оборонна могутність, її політико-правове закріплення, наявність відповідної концепції і стратегії. Захист життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини вимагає врахування соціального фактора, який в свою чергу постає суттєвою складовою воєнної (оборонної могутності). Важливими складовими соціального фактора є люди, їхні спільноти і відносини, прогресивні соціальні потреби, системи соціалізації людини і соціальні інфраструктури: освіта, виховання, культура, торгівля, охорона здоров'я, спосіб життя. Тут доречно згадати, що держава може спиратися на соціум, якщо вона має можливість здійснювати заходи розвитку соціальної сфери, освіти та економіки без зовнішнього впливу, забезпечувати своїх громадян житлом, продуктами харчування, роботою, захищати їхні громадянські права та особисті свободи.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ БОЙОВОЇ ОБСТАНОВКИ НА ПСИХІКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ)

В.С. Афанасенко, кандидат психологічних наук професор

В.І. Пасічник, кандидат психологічних наук доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

Як засвідчив досвід виконання Збройними Силами України завдань у антитерористичній операції (АТО) та операції об'єднаних сил (ООС) на Сході країни, для інтенсифікації бойового стресу у наших військовослужбовців

противником використовувались наступні способи негативного психологічного впливу:

- розповсюдження неправдивої інформації з метою впливу на громадську думку військовослужбовців, викликати недовіру к діяльності командування, державних органів влади, створення атмосфери незадоволення, страху, невпевненості, тривоги;

- обстріли та здійснення нападів, які застосовувались з метою підтримання постійної напруженості та виснаження особового складу, нанесення максимального матеріального і морального збитку;

- снайперська війна, яка давала ефект не стільки у кількості убитих, скільки у психологічному тиску на військовослужбовців;

- мінна війна, наслідки якої спричиняли пригнічуючий вплив на морально-психологічний стан особового складу;

- влаштування засідок, спрямованих на створення атмосфери непередбачуваності розвитку подій та хронічної емоційної напруженості;

- диверсійні та терористичні акти, які мали на меті створення обстановки страху, невпевненості, підрив довіри до державної влади;

- звірства і жорстокість по відношенню до полонених, знущання над пораненими військовослужбовцями та тілами загиблих для подавлення волі та опору.

Цілям психологічного тиску на особовий склад служили також дії противника з формування у місцевого населення ненависті і ворожості до військовослужбовців, закликів батьків військовослужбовців до масового перешкоджання участі їх дітей у бойових діях, захоплення і насильницького утримання заручників з числа військовослужбовців та мирних громадян; використання хімічних речовин та боєприпасів із забороненими елементами ураження.

Зазначені дії противника провокували значні морально-психологічні складнощі виконання завдань особовим складом, викликали у нього широке коло негативних психосоматичних реакцій та різко підвищували вимоги до інтелектуальної, емоційно-вольової сфери особистості військовослужбовця, вимагали наявності у нього високорозвиненого володіння собою, уміння не піддаватися діям об'єктивних і суб'єктивних стрес-факторів, у короткий термін знаходити шляхи зниження їхнього впливу, вчасно приймати рішення і впевнено, без коливань, адекватно їх реалізовувати.

Виконання бойових завдань за таких умов ускладнюється почуттям підвищеної відповідальності, яка виникає в результаті того, що помилки, зволікання, відстрочки можуть викликати збільшення наслідків надзвичайних подій, кількості постраждалих.

В бойових умовах на військовослужбовців впливають психологічні подразники, які викликають безперервний ланцюг гострих стресових реакцій. Стан надзвичайної внутрішньої напруги, страх за своє життя можуть спричинити скованість психічної діяльності, порушення координації рухів і

дії, неадекватність оцінки інформації про обстановку, зниження швидкості і точності реакцій, погіршення пам'яті, уваги, мислення та інше. Втрата емоційно-вольової стійкості перед уявною небезпекою може призвести до реальної поразки. Цей психологічний стан – основна причина розгубленості, і попередити його можливо тільки через формування у військовослужбовців постійної внутрішньої психологічної готовності до виконання бойових завдань у будь-який час.

Як свідчить аналіз ведення бойових дій у ході антитерористичної операції, головним фактором, який негативно впливав на особовий склад була загибель та поранення військовослужбовців, що спричиняло зневіру у власні сили, підготовленість командирів, страх за власне життя, перевищення оцінки рівня бойового вишколу сепаратистів, формування невпевненості у доцільності ведення подальших дій.

Крім безпеки для життя, можливості поранення, контузії, каліцтва на військовослужбовців негативно впливають і ряд інших стрес-факторів. Під час виконання бойових завдань порушується ритм харчування, сну, відпочинку, фізичних і нервово-психічних навантажень. Все це погіршує протікання психічних процесів, психофізіологічні характеристики особистості військовослужбовця.

Діяльність військовослужбовців у районах збройних зіткнень містить фактори несподіванки, раптовості, високої ймовірності виникнення непередбачених подій і ситуацій, що підсилює негативний психологічний вплив на військовослужбовців та їх високу психологічну напругу.

Як засвідчив аналіз умов виконання завдань АТО, найбільш негативні психічні реакції військовослужбовців викликають психотравмуючі фактори бойової обстановки, які знижують або ж повністю обмежують боєздатність військовослужбовців. За модальністю зазначених впливів до них відносяться:

1. Фактори візуального (зорового) ряду: руйнування будинків, техніки, споруджень, ландшафту; вогонь, загоряння, пожежі, розриви; вид трупів, поранених і потерпілих.
2. Фактори аудіального ряду: гуркіт, ревіння, гудіння.
3. Фактори тактильного ряду: вібрації, удари повітряної хвилі, струс, падіння.
4. Фактори інтерактивного ряду: смерть близьких, товаришів; контакт з пораненими і покаліченими.

Важливою умовою забезпечення надійності діяльності особового складу при дії стрес-факторів бойової обстановки є здійснення психологічного супроводу – комплексу психологічних заходів, спрямованих на дослідження, оцінку, прогнозування динаміки й корекцію психічного стану військовослужбовців, соціально-психологічних процесів у військових колективах, визначення ступеня боєздатності й підтримання оптимального її рівня в підрозділах у різні періоди професійної діяльності.

Основними напрямками психологічного супроводу бойової діяльності військовослужбовців є наступні.

1. Моніторинг психічного стану військовослужбовців, виявлення осіб з дезадаптивними психічними порушеннями, та астенічними реакціями.

2. Проведення заходів щодо корекції психічного стану особового складу, профілактики синдрому посттравматичних стресових порушень.

3. Психологічний аналіз причин неадекватного поведіння військовослужбовців (прояву паніки, зниження мотивації, психічного стомлення й ін.) і попередження їхнього розвитку.

4. Вивчення соціально-психологічного клімату й міжособистісних відносин у колективах, розроблення рекомендацій з оптимізації структури міжособистісних відносин «по вертикалі» і «по горизонталі».

5. Надання допомоги керівникам підрозділів у згуртуванні колективів, підвищенні ефективності групової діяльності військовослужбовців.

6. Психологічна підготовка військовослужбовців до виконання найбільш складних професійних завдань.

7. Виявлення факторів, що негативно впливають на психічний стан військовослужбовців і ефективність службово-бойової діяльності та протидія їх впливу.

8. Вироблення рекомендацій з:

– попередження міжособистісних і міжгрупових конфліктів, нормалізації соціально-психологічного клімату в підрозділах;

– організації роботи з особовим складом з урахуванням його психологічних особливостей і психоемоційних станів;

– тимчасового звільнення військовослужбовців від виконання службових обов'язків для проведення короткострокових відновних заходів у зв'язку з розладами психічного стану й зниженням працездатності. При необхідності психолог рекомендує командирові підрозділу направити таких осіб на медико-психологічну реабілітацію в спеціальні заклади або евакуювати до постійного місця служби для надання медико-психологічної допомоги в стаціонарних умовах.

Для психологічної діагностики й моніторингу психічного стану військовослужбовців у ході психологічного супроводу використовуються психодіагностичні експрес-тести САН, шкала реактивної й особистісної тривожності, шкала астенії, різні проєктивні й рефлексометричні тести, орієнтовані на поточну (оперативну) оцінку динаміки зміни актуального психологічного стану й психологічних резервів організму та ін.

При проведенні психологічної корекції в цей період використовується широкий арсенал методів, серед яких найбільш часто застосовуються психологічне консультування, раціональна психотерапія, різні методи регуляції психічного стану, а також соціально-психологічні тренінги. Крім того, психолог підрозділу бере участь у моніторингу відомостей різноманітного характеру із

засобів масової інформації, вчасно реагує на повідомлення негативного характеру про діяльність підрозділу, розвиток ситуації в регіоні й т.п. Тенденційна напівправа про діяльність підрозділів, яка тиражується засобами масової інформації, може породжувати у військовослужбовців почуття провини, провокувати у них сумнів щодо моральної виправданості бойових дій.

Досвід АТО та ООС свідчить, що важливим елементом психологічного забезпечення є формування у місцевого населення за місцем дислокації особового складу уявлень про нього як про дисциплінований, боєдатний підрозділ. З цією метою авторитет командирів будь-якого рангу повинен бути забезпечений як відношенням до них підлеглих, так і вищестоящих начальників. Кожний військовослужбовець має бути принциповим і професійно грамотним фахівцем.

Психологам в бойових умовах доводиться зіштовхуватися з різними варіантами дезадаптивних психічних станів військовослужбовців, тому особливого значення набувають психологічний відбір та підготовка особового складу до виконання завдань в екстремальних умовах. Психологічний відбір військовослужбовців для виконання завдань в екстремальних умовах організовується командиром разом з його заступниками й психологом. Для всього керівного складу є обов'язковою наявність досвіду роботи з людьми. Більшою мірою, ніж рядовий склад, керівник повинен мати досвід діяльності в екстремальних ситуаціях, лідерські якості, психологічну підготовленість до дій в напружених умовах, розвинені комунікативні навички .

Комплектування підрозділу для виконання спеціальних завдань повинно проходити з урахуванням специфіки діяльності й рівня професійної підготовленості військовослужбовців. Перед відправленням особового складу для виконання завдань у відриві від місць дислокації необхідно з'ясувати характер взаємин у їхніх родинах. Недопустимо включати до складу підрозділу осіб, схильних до зловживання спиртними напоями.

Наявний досвід виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями в зоні АТО диктує необхідність комплексної підготовки особового складу до такого роду діяльності, що включає конкретну інформаційну, спеціальну, бойову, фізичну й психологічну підготовку. Завданнями такої комплексної підготовки є:

- забезпечення психологічної стабільності військовослужбовців;
- навчання подоланню психологічних труднощів;
- стимулювання активності у вирішенні професійних завдань;
- згуртування військових колективів;
- підвищення рівня взаємодопомоги, упевненості в собі й у своїх товаришах;
- формування упевненості в законності виконуваних завдань, переконаності кожного військовослужбовця в необхідності заходів, які вживаються політичним та військовим керівництвом;

- реалізація заходів правового й соціального захисту військовослужбовців і їх родин;

- формування емоційної стабільності при діяльності підрозділу в ситуації соціальної ізоляції або навіть ворожого відношення цивільного населення до військовослужбовців;

- посилення готовності до фізичного й вогневого протиборства;

- вдосконалення умінь надати першу долікарську допомогу потерпілому, за зовнішніми ознаками визначати готовність співрозмовника до агресивних дій, а також здатності викликати прихильність до себе громадян у процесі спілкування, викликати у них почуття поваги й ін.

Наближення умов навчання до бойових проводиться шляхом введення в навчальні завдання різних неочікуваних впливів, характерних для реальної обстановки. Окремі елементи засвоюваної діяльності після їхнього відпрацювання у звичайних умовах повинні закріплюватися в ситуаціях, що імітують різні екстремальні впливи. У результаті навчання дії кожного військовослужбовця повинні набути стійкості до типових психологічних стрес-факторів службово-бойової діяльності.

У комплекс підготовчих заходів включаються також заняття з надання першої само- і взаємодопомоги при пораненнях, травмах, забиттях, опіках і впливі низьких температур, харчових отруєннях речовинами тваринного й рослинного походження, укусах тварин і комах, виникненні простудних, паразитарних або інфекційних захворювань, а також по виконанню санітарно-гігієнічних процедур.

Практика бойових дій у зоні АТО дозволяє підтвердити, що важливими заходами щодо забезпечення психологічної адаптації військовослужбовців до бойових умов є:

- прийняття відповідних рішень щодо попередження негативних індивідуальних і групових явищ, в першу чергу паніки;

- підтримання (поновлення) у військовослужбовців високої бойової активності, формування і збереження їх постійної націленості на виконання бойового завдання;

- оцінювання динаміки психогенних втрат, виявлення основних причин їх виникнення, контроль за ступенем моральної, фізичної та психологічної стомленості особового складу;

- виявлення військовослужбовців, які отримали психологічне ураження, надання їм першої допомоги і, за необхідності – евакуація, використання спеціальних медикаментозних засобів, які підвищують і підтримують функціонально психічну сферу людини;

- підтримання і розвиток у військовослужбовців позитивних настроїв і настанов на безумовне виконання службових завдань;

- своєчасне виявлення факторів та ступеня психологічної пригніченості особового складу і оперативне прийняття відповідних заходів щодо її подолання;

- вживання заходів щодо забезпечення необхідних умов життєдіяльності військовослужбовців;
- організація психологічного консультування для військовослужбовців, які відчувають функціональні розлади своєї психічної сфери і які звернулися до посадових осіб підрозділу зі скаргами чи то проханнями допомогти їм подолати подібні явища.

Таким чином, зазначені психологічні підходи до подолання негативного впливу бойової обстановки на психіку військовослужбовців можуть стати визначальними положеннями при здійсненні психологічного забезпечення участі особового складу у виконанні завдань операції об'єднаних сил.

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БОРЬБИ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ХХ СТОЛІТТЯ

*Петр Пацек, доктор філософії,
Академія військового мистецтва, Варшава;
Олаф Труцинський, доктор психологічних наук,
Університет кардинала Стефана Вишинського;
Ян Вилк, доктор медичних наук, військовий шпиталь у Бигдоці*

У ХХІ столітті психологічні операції сумісно з інформаційною боротьбою займають одно з основних питань теорії та практики військового мистецтва. Вплив на емоційно-психологічний стан противника та його дії під час збройних конфліктів є явищем, відомим століттями⁴, але лише тепер інформаційно-пропагандистська діяльність разом з психологічними операціями перетворилась на неодмінний елемент будь-якої масштабної військової операції.

Психологічні операції це не тільки складова пропагандистської війни, але й ретельно розроблені методи впливу, які значною мірою визначають кінцевий результат конфлікту. У сучасних психологічних операціях широко застосовується усі наявні можливості кіберпростіру, засобів масової інформації, електронної та хакерської боротьби. Це значно підсилює можливості проведення психологічних операцій та суттєво змінює способи та методи ведення збройної боротьби у цілому.

Військові операції останніх років у тому числі в Іраку, Афганістані, Грузії та нині в Україні наочно підкреслюють масштаб та вплив психологічних операцій не тільки на сторони конфлікту, але і на світову громадську думку. Новий тип стратегії, що виникає з цього, полягає в трансформації класичної війни у гібридне поєднання елементів, які характеризуються нерегулярними

⁴ Вже в стародавньому Китаї, Персії та Візантії ми знаходимо стратегічні рекомендації щодо застосування різних невійськових методів та дії, що спрямовувались на введення в обману противника, впливу на його емоційний стан.